

Ómagyar kori helynévfeldolgozások

1. 1995-ben a harmadik kötet megjelenésével befejeződött „A magyar nyelv történeti nyelvtaná”-nak (Főszerkesztő: BENKŐ LORÁND. I. Bp., 1991; II/1. Bp., 1992; II/2. Bp., 1995) közzététele. E nagy szintézis a magyar nyelvtörténet szempontjából kulcsfontosságú ómagyar kor nyelvállapotának bemutatására vállalkozott. Nem a teljes nyelvi rendszer áttekintését adja, hanem a nyelvi rendszer működésében legfontosabb részrendszer, a grammatikai eszközök történetét tárgyalja. Forrásai — a fennmaradt nyelvemlékek jellegéből adódóan — három típusba sorolhatók. A korai ómagyar kort a kevés szövegmélték mellett a nagyszámú szórvány teszi megismerhetővé, a kései ómagyar korszakból a nagy mennyiségű kódexszöveg-fordítás mellett eredeti magyar szövegek (versek, levelek stb.) is rendelkezésünkre állnak.

Kiemelkedő nyelvtörténeti forrásértékük miatt érthető, hogy „A magyar nyelv történeti nyelvtaná”-ban önálló alfejezetet kaptak a tulajdonnevek s ezen belül a földrajzi nevek. Az adott fejezetek — ha némely részletében vitázhatunk is az elemzésekkel — korrekt, korszerű összefoglalását adják annak, amit grammatikai szempontból az ómagyar kor helyneveiről tudhatunk. A szóképzésről szóló részt mindkét kötetben SZEGFÜ MÁRIA írta (I, 253–5; II/1, 317–20), a korai ómagyar kor helynévösszetélti formáit ZELLIGER ERZSÉBET elemezte (I, 540–52), a későbbi korszakról LŐRINCZI RÉKA adott áttekintést (II/1, 891–908). E két utóbbi fejezet több ponton eltérő rendszerben mutatja be a névszerkezeti formákat. Ennek egyik oka az lehet, hogy a későbbi időkből gazdagabb, egyértelműbben értékelhető forrásanyaggal rendelkezünk, amelyekben a névadás funkcionális kategóriái kitapinthatóbban nyilvánulnak meg. Az eltérő tárgyalásmód efféle előnyei mellett azért azt is meg kell említenünk, hogy ennek következtében viszont a két nagy korszak névszerkezeti típusai sokkal nehezebben vethetők egybe, s ezáltal a változási tendenciák körülményesebben ragadhatók meg.

Kiemelendő, hogy a TNyt. szakított a magyar történeti helynévkutatásnak azzal a makrotoponimiai irányultságával, amely az ómagyar kori névanyagnak szinte csak a település- és vízneveivel s újabban — JUHÁSZ DEZSŐ révén — tájneveivel foglalkozott. E munkába a domborzati nevek, a határrésznevek és a várnevek is bekerültek.

Talán ennél is fontosabb megemlítenünk azt, ami a TNyt. egészének is egyik legfontosabb erénye, megbízhatóságának alapja: a mögötte álló új forrásfeldolgozást. A felhasznált adatok filológiai hitelessége persze nemcsak a nyelvtudományban alapkövetelmény, a helynevek felhasználhatóságát illetően történeink is gyakran hangoztatják ilyen kételyeiket (vö. pl. GYÖRFFY GYÖRGY: MNy. 53: 43; KRISTÓ, Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 401). Nyelvészeti szempontból az új forrásanyagok a kutatásba való bevonása, az adatfeltáró tevékenység kiterjesztése teszi lehetővé a régóta öröklődő, hibás adatok és a belőlük levont téves következtetések kiküszöbölését (ehhez l. BENKŐ: NyK. 77: 330; Uő: MNy. 80: 129, 133; KISS JENŐ: MNy. 89: 259).

Sajnos, éppen a korai ómagyar nyelv megismerése szempontjából különösen fontos szórványemlékek feldolgozása nem lehetett teljes a TNyt.-ban (BENKŐ: MNy. 80: 133; TNyt. I, 20). Bár kétségtelen, hogy a tulajdonnevek forrásértéke a nyelvemlékes kor korai szakaszaira vonatkozóan a legnagyobb (vö. BENKŐ, Nyjtört. 51), és tudjuk, hogy a IX. századtól a XIV. század 30-as éveig mintegy 20 000, magyar szórványokat tartalmazó oklevél maradt fenn, de azt is meg kell jegyezni, hogy ennek jó része megbízható kiadásban, feldolgozásban nem áll rendelkezésünkre (ehhez l. Gy. 1: 10). Afelől, hogy a TNyt. szerzőgárdája minden reálisan felhasználható forrást igyekezett beépíteni a műbe, kétségünk nem lehet. S. HÁMORI ANTÓNIA említi ismertetésében, hogy az akkor megjelenés alatt álló *Diplomata Hungariae Antiquissima I.* kötetének (Szerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1992) korrektúrapéldányát is felhasználhatták a TNyt. szerzői.

A legkisebb elmarasztalás sem illetheti tehát a TNyt.-t amiatt, hogy nem támaszkodik a korai szórványok teljes adatállományára. A történeti grammatika megírásához ezt az adatmennyiséget nem is szükséges feltétlenül teljes egészében felhasználni: a tulajdonnevek viszonylag korlátozott számú képzőelemei és szintagmatikus típusai kisebb mintavétel alapján is jól kitűnnek. Az e tekintetben is teljességre töre feldolgozásnak, a teljes névanyag számbavételének olyan téren van igazán jelentősége, amely területeken a TNyt. alkotói nem szándékoztak részletező fejezeteket kidolgozni: a hang- és helyesírás-történet, a lexikológia és a nyelvjárástörténet diszciplínáiban (vö. BENKŐ: MNy. 80: 132).

2. „A magyar nyelv történeti nyelvtaná”-nak értékelése is jól szemlélteti, hogy a nagy művek csúcspontjairól széttekintve nemcsak az odáig vezető utat, az elért eredményeket szemlélhetjük jó érzéssel, hanem egyszersmind jobban szembevetünk az adott tudományterület hiányosságai is. A TNyt.-ra ismertetésében egyébként saját bevallása szerint őszinte csodálattal tekintő KISS JENŐ például — bár megérti és elfogadja az alkotók eljárását — hiányolja a műből a hangtani fejezetet, mégpedig éppen az ómagyar morfológia szempontjából (MNy. 89: 263). Ő, aki közelről követhette végig e mű megszületését, bizonyára jobban

tudja azt, amit a kész produktum külső szemlélőjeként csak sejthetünk: miért maradt el ennek a régi magyar nyelv szempontjából kulcsfontosságú területnek a feldolgozása. Talán nem sokat tévedünk, ha az egyik fő okot egyféle kényszerű forráshiányban keressük. Az egész magyar hangtörténetnek kulcsidőszaka a korai ómagyar kor, amelynek megismerésében négy közismert kisebb szövegemlékünk (HBK., KTSz., ÓMS., GyS.) néhány száz szavas állományán kívül a hatalmas szórványanyag van segítségünkre. Ilyen nagyszámú, a TNyt. megfogalmazása szerint „beláthatatlan mennyiségű” (I, 20) adatot azonban közvetlenül lehetetlen a nyelvtörténetírás szolgálatába állítani. Ezek csakis „filológiai megbízható, szótárszerűen rendezett anyagok” (BENKŐ: MNy. 72: 45), azaz „a jelen kívánalmainak eleget tevő nagy adatbázis”-ok (TNyt. I, 18) formájában kezelhetők (ehhez még I. KISS JENŐ: MNy. 89: 259 és HAJDÚ MIHÁLY: MTudTört. 253). Efféle szótárak, adatbázisok azonban nem álltak a TNyt. szerzői, szerkesztői rendelkezésére.

A korai ómagyar nyelv történetét reprezentáló szótárainkat többé-kevésbé mindannyian ismerjük. KISS LAJOS közelmúltbeli szemléje (Nyelvtörténeti szótáraink típusai. MNy. 90: 392–412) azonban — úgy vélem — fokozottan ráirányította figyelmünket azokra a hiányosságokra, amelyeket e kiadványok használata közben magunk is észlelünk. Tudjuk, hogy a NySz. nem dolgozta fel a szórványemlékeket, az OklSz. pedig címszavai közül kirekesztette a tulajdonneveket, s példái között is csak bizonyos esetekben fordulnak elő ilyenek. Mindkét mű az egy évszázaddal ezelőtti tudományosság színvonalát tükrözi, ugyanúgy, ahogy ORTVAY TIVADAR Árpád-kori víznévtára, a „Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig” (Bp., 1882) c. műve is. E korszakra vonatkozóan valószínűleg egyetlen modern névtárral rendelkezünk csupán: FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori kis személynévtár”-a (Bp., 1983) is azonban inkább az igényeinket növelte meg, mivel „valósággal előrevetíti a továbbfejlesztés lehetőségét, egy Árpád-kori n a g y személynévtár megalkotását” (MNy. 90: 405).

A tulajdonnevek másik nagy csoportját, a helyneveket illetően még nagyobb lehet a hiányérzetünk, hiszen még k i s helynévtárral sem rendelkezünk. Pedig — ha lehet mondani — e nyelvi elemek nyelvtörténeti jelentősége a személynévekénél is nagyobb a korai ómagyar korban. E körben ugyanis jóval magasabb a belső keletkezésű nyelvi elemek aránya, mint az idegen átvételeké, ebből adódóan pedig a nevek etimológiai áttetszősége is erősebb, ráadásul a bennük levő lexémaállomány gazdagabb és gyakoribb előfordulást mutat, a helyhez kötésük pedig könnyebb és biztosabb, mint a személyt jelölő nevéké. A szövegemlékekkel szemben a helynevek kétségtelenül a korabeli beszélt, nem pedig az írott nyelvet képviselik.

KISS LAJOS áttekintése is azt mutatja, hogy bár a tulajdonnevek a kezdetek óta jelen vannak nyelvtörténeti szótárainkban, mégis, a lexikográfiának nagyok az adósságai a névtörténet területén.

Noha nem szótárszerű munka, méltatlan lenne ebből a szemléből kihagyni GYÖRFFY GYÖRGY „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” (1. kötet: Bp., 1964, 2. kiadása: 1966, 3. kiadása: 1987; 2. és 3. kötet: Bp., 1987) című művét. Fent idézett tanulmányában KISS LAJOS is kellően méltatja e munkát (MNy. 90: 403–4), hiszen jelentősége nyelvtudományi szempontból is hallatlanul nagy. GYÖRFFY már munkája tervének felvázolásakor hangsúlyozta, hogy „a nyelvészet szempontjait a földrajzinév-anyag teljes bedolgozásával igyekszem érvényre juttatni. Jelöltem az átírásokat, és az átvizsgált eredeti oklevelek összevetésével javítottam a régebbi kiadások hangalakjait. Feldolgoztam a határjárásokban található földrajzi neveket, fák és más tereptárgyaknak vulgáris néven való megjelölését” (MNy. 53: 44). Azt, hogy GYÖRFFY művében a nyelvészet kívánalmainak valóban messzemenően eleget tesz, hangsúlyozták ismertetői (KÁLMÁN BÉLA: Nyr. 111: 483–5; KISS LAJOS: MNy. 84: 129–55 és 90: 403–4), és rendszeresen bizonyítják a művet felhasználó nyelvtörténészek és névkutatók írásai.

GYÖRFFY — ahogyan ő fogalmazott — „faluról falura haladva mikroszkopikus vizsgálatnak” vetette alá az Árpád-kori Magyarországot (MNy. 53: 43), hiszen a határjárások anyagát az egyedi határjelek nevének említésével dolgozta be munkájába (i. m. 48). A nyelvész számára az elemzések eredményeképpen a nyelvterület egyes részein mint valami légifelvételen rajzolódnak ki a lokalizált nyelvi dokumentumok. A három kötetben tárgyalt 32 vármegye az Árpád-kori Magyarország több mint egyharmad részét mutatja be. E nagyléptékű felvétel-sorozat alapján írhatta meg KISS LAJOS nagyívű, távlatos tanulmányát „Magyarország földrajzi és társadalmi arculata az Árpád-korban” címmel (MNy. 84: 129–55).

Az ország névtani képének felvázolásában e határjárások névanyaga különösen fontos. Az ebben a körben gyakran használt mikronevek között sok a belső keletkezésű, az etimológiailag áttetsző név, gazdag a közzői lexémaállományuk, és viszonylag gyakran ismétlődnek a nyelvterület különböző részein. Így nyelvtörténeti jelentőségük a helynevek között is különösen nagy.

Ez az anyag azonban, mivel GYÖRFFY az egyes települések névcikkein belül mutatja be az adatokat, nagyon nehezen használható fel nyelvtörténeti forrásként. Ez természetes, hiszen GYÖRFFY műve történeti földrajz, nem pedig nyelvtörténeti adattár. Belőle csak kisipari módszerű gyűjtögetéssel, fáradságos munkával cédulázhatók ki a bennünket érdeklő adatok. Ennek az anyagnak a nyelvi szempontok szerint rendezett kiadása a nyelvtörténet kutatóját megkímélné ettől a fáradságos munkától, és lehetővé tenné számára, hogy „a szótörténeti válogatás alól felszabadult idejét és energiáját valóban alkotó tudományos tevékenységre fordíthassa” (vö. KISS LAJOSnak a RMG1.-ről írott ismertetésével: MNy. 90: 400).

3. A magyar nyelvtörténeti kutatások nagy hiányát érzik a nyelvi szempontok szerint feldolgozott helynévtörténeti adattáraknak. Több éves előmunkálatok után 1992-től lehetőségem nyílt arra, hogy OTKA-pályázat keretében megkezdjem egy számítógépes helynévtörténeti adatbázis kiépítését. E munkához kollégáimból és tanítványaimból egy kisebb munkacsoportot hoztunk létre. A munkát azon a területen kezdtük el, ahol a meglévő források a legmegbízhatóbb eredményt ígérték, másfelől pedig a legnagyobb igény jelentkezik az ilyen feldolgozásokra. A kezdeti több irányú kísérletezgetések után GYÖRFFY Árpád-kori történeti földrajzának nem településnévi helynévanyagával kezdtünk el foglalkozni. A választást a fent részletezett indokok motiválták: e névréteg nehéz hozzáférhetősége, feltáratlansága, ugyanakkor különleges nyelvtörténeti fontossága, másrésről a mű korszerűsége, megbízhatósága és teljességre törekvése az adatközlésben, valamint az így egybeszerkesztett adatbázis sokféle felhasználhatósága.

A régi magyar mikrotoponimák különleges értékét BÁRCZI GÉZA — bizonyára a Tihanyi apátság alapítóleveléről írott monográfiájától nem teljesen függetlenül — már az 1954-ben megrendezett nyelvészkongresszuson hangsúlyozta: „Becsések azonban szórványemlékeink, melyekben gazdag bőségben fordulnak elő földrajzi-nevek, s ami a legfontosabb, ezek között dülőnevek is. Ezeket az emlékeket javarészt oklevelek őrizték meg, keltük tehát pontosan megállapítható, s általában föltehető, hogy a dülőnevek, határmegjelölő pontok elnevezései helyi nyelvjárási formájukban kerültek be az oklevelekbe, a helyszínen az érdekeltektől összeállított lista alapján” (Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. Szerk. KNIEZSA ISTVÁN. Bp., 1956. 317).

A nyelvi adatok lokalizálásának nehézségei a régi magyar nyelv kutatásában komoly gondokat jelentenek. BENKŐ LORÁND Szabó T. Attila „Erdélyi Szótörténeti Tár”-át ismertetve kiemeli, hogy „a nyelv területiségét illetően van a Tárnak még egy olyan jellegzetessége, melyet külön is ki kell emelni. Ez az egyes adatok pontos helyhez rögzítésének ténye. Régebbi szótörténeti közléseink egyik alapvető hiányossága, hogy az adatok területi problematikájának feltüntetésére szinte semmi gondot nem fordítottunk, s olyan nagy gyűjteményeinkben is, mint a NySz. meg az OkISz. legtöbbszörre hiába keresnénk az adatot tartalmazó forrás földrajzi helyzetére való utalásokat. Szabó T. Attila adatainak helyhez kötésével... olyan anyagot adott a kutatók kezébe, amely a történeti nyelvjáráskutatás, közelebből a történeti szóföldrajz új távlatait nyithatja meg” (MNy. 72: 46).

A korai ómagyar helynévi adatok lokalizálását művében az erre leghivatottabb, nagy felkészültségű kutató, GYÖRFFY GYÖRGY végezte el, nagy segítséget adva ezzel a nyelvtörténet művelőinek, hiszen BÁRCZI szerint „e feladat... mondhatni fontosabb a nyelvész számára, mint maga a nyelvtani földolgozás” (Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet 318). De nemcsak a hely, hanem az oklevelek további paramétereinek — keletkezési idő, íráskép, varián-

sok — megállapításában is bizton támaszkodhat a nyelvtörténész GYÖRFFY munkájára. (Ugyanakkor persze az is igaz, hogy a helynévtörténeti adatok újabb nyelvészeti földolgozása tovább finomíthatja a történészek állásfoglalását egy-egy vitatott kérdésben.)

Az időhöz kötött, lokalizált adatok nagy száma lehetővé teszi, hogy a nyelvtörténeti vizsgálatok egyre nagyobb időtávlatban nyelvjárástörténeti vizsgálatként is megjelenhessenek, hiszen „e két kutatási típusnak alapanyagában, szemléletében és módszerében egynek és ugyanannak kell lennie: a nyelv történetének vizsgálatából az idő és a tér perspektívájának együttese nem hiányozhat” (BENKŐ: ÁNyT. 5: 50).

A nyelvjárástörténeti szemlélet, a nyelvöldrajzi szempont két nyelvi rendszerben kecsgetet leginkább sikerrel: a hang- és helyesírás-történet, valamint a szókincstörténet területén. Az ómagyar kori hangtörténet nem tárgyalható újra a korszak helynévtörténeti forrásanyagának elemzése nélkül. A hangtörténet azonban nem választható el a helyesírás-történettől: a forrásadatok aprólékos feldolgozása e szempontból is elkerülhetetlen.

A helynevek, illetőleg a helyneveket alkotó szókincs (sőt tágabban: morfológiai alkotóelemek) nyelvöldrajzi értékelhetőségéről BENKŐ már az első névtani konferencián megállapította, hogy „jól láthatóan erősebb jellegű volt a régi-ségben, mint amit a régi magyar közszói anyag nyelvjárási eltéréseiben tapasztalhatunk” (NévtVizsg. 134). Nyelvjárástörténetében az ómagyar korból szinte csak helynevekben előforduló példákat említ: *gyümölcs, tölgy, hany, gyűr, öttevény, gorond, erge, szomoga, mocsolya, jó*, sőt a földrajzi köznevek kapcsán veti fel a nyelvtörténeti jellegű nyelvatlaszok elkészítésének lehetőségét is (BENKŐ, Nyjtört. 51, 83–4).

A nevek morfológiai szerkezetének feltárása, képzőinek gyakorisági, területi vizsgálata szintén fontos tanulságokkal járhat (vö. B. LŐRINCZY ÉVA, Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az *-s--cs* képzővel alakult névanyag az ómagyarban. NytudÉrt. 33. sz. Bp., 1962), de a szóösszetételi formák tanulmányozása is lényeges területe lehet a nyelvöldrajzi vizsgálódásoknak, hiszen a TNyt. megállapítása szerint „a több lexémából álló összetett szavak a földrajzi nevek között lényegesen nagyobb számban fordulnak elő, mint a szókészlet más rétegeiben” (i. m. I, 540).

A fenti szempontok mellett a régi helynévanyag természetesen vizsgálható a névalkotás sajátos szempontrendszerében is. E téren a névföldrajzi jegyek bemutatása — a viszonylag nagy számú névanyag alapján — reális lehetőségnek tűnik.

Az ómagyar kor nyelvét döntően írott nyelvként ismerjük. Ismertetésében KISS JENŐ a TNyt. egyik legnagyobb gondjának azt tartja, hogy „a rendelkezésre álló adatok a vizsgált korok magyar nyelvhasználatának csupán igen szűk szeletét, elenyésző töredékét mutatják. E források alapján az akkori írott magyar

nyelvről kapunk közvetlen információkat” (MNY. 89: 267). Nos, a helynevek — a hangok, egyes morfémák és a szókincs bizonyos területein legalábbis — lehetővé teszik, hogy ezt a korlátot valamennyire átlépjük, s a régi magyar nyelv beszélt formáiról kapjunk általuk információkat (ehhez l. HEGEDŰS A.: MNYTK. 183. sz. 99).

4. Helynévtörténeti adatbázisunk kialakításában a fenti lehetőségek mint az elemzés, a feldolgozás irányait legáltalánosabban meghatározó vonatkozási pontok játszottak szerepet. GYÖRFFY Árpád-kori történeti földrajzának nem településnévi anyagát az alábbi szempontok szerint dolgoztuk fel.

Adatbázisunk tartalmazza magát a betűhív névadatot (1), az esetlegesen mellette előforduló latin, ritkán magyar nyelvű minősítést (2) s az előfordulás időpontját (3). A nevek lokalizálását a megye (4) és a település (5) megjelölésével végeztük el, s ahol szerepel a név későbbi–mai megfelelője, azt is feltüntettük (6). Minden egyes előfordulást önálló adatként kezeltünk, és a visszakereshetőség érdekében természetesen megjelöltük a forrásban való előfordulásának helyét is (7).

E filológiai részletek mellett a helynevek nyelvi elemzését is elvégezzük az alábbi szempontok szerint. Megadjuk a név olvasatát (8), az egyes névrészeket elemezzük funkcionális-szemantikai (16–17), lexikális-morfológiai (18–19) szempontból, továbbá keletkezéstörténeti megközelítésben (20), valamint denotátuma alapján besoroljuk a helyfajták rendszerébe (21). Az analízisben alkalmazott fogalmak, eljárások a „Helynevek nyelvi elemzése” (Debrecen, 1993) c. munkámon alapulnak, de ezeket — ahol ez célszerűnek tűnik — számkódok helyettesítik. Az adatbázis szempontjai alapján nemcsak mint neveket vizsgálhatjuk adatainkat, hanem — mivel szerkezeti helyüknek megfelelően elkülönítjük a bennük található összes morfémát (9–12: a bővítményrész morfémapozíciói, 13–15: az alaprész morfémapozíciói) — az összeállítás a jelen formájában is alkalmas morfológiai, szótörténeti kutatásokra. A nagy mennyiségű helynévadat nyelvi, keletkezéstörténeti elemzéséhez a FNESz. nyújt megfelelő alapot. Itt is meg kell azonban említenünk, hogy a helynévrendszernek a személynemekre való nagyfokú ráépülése miatt súlyosan érzékeljük a teljes Árpád-kori személynévtár hiányát.

Az alábbiakban az adatbázisból néhány rekordnyi mintát mutatok be. A számkódok feloldását terjedelmi okok miatt nem adom meg, a mutatóvány talán e konkrétság nélkül is érzékelteti feldolgozásunk jellegét. Helyigénye miatt elhagytam a (4, 6, 9) hasábot is. A nevek a Nyelvjárási adatok részben (187–206) közölt helynévtörténeti adattár szócikkeiből valók.

Az adatok a vizsgálati szempontok szerint külön-külön is rendezhetők, sőt a szempontok egymáshoz való viszonyában, megadott hierarchia szerint is össze-

1	2	3	5	7	8	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Aba nog wt		1315		1087	abanogyút	aba			nagy út			332	100	25	12	11	76
Abba nog ut	via	1316		1087	abanogyút	aba			nagy út			332	100	25	12	11	76
Abanogútha	via	1327/762		1074	abanogyuta	aba			nagy ut	a		332	100	25	12	11	76
Agyagasow	fov	1317	Szina	1148	agyagasou				agyag ás	ó		100			11	21	79
Ayfev	mo	1255	Jászó	1098	ájfej	áj			fej			331	100	11	11	11	14
Apokapotoka		1324/377	Tökés	1152	apokapotoka	apaka			patak	a		200	100	21	11	43	11
Apakapataka	fl	1330	Tökés	1152	apakapataka	apaka			patak	a		200	100	21	11	43	11
Aranas	fl	1255	Jászó	1098	aranas				aranya	s		313			52	21	11
Azevpotok	rivu	1270/272	Füzér	1083	aszzeupotok	asz	ú	ú	patak			317	100	53	11	11	11
Ozevpotok	rivu	1270/272	Füzér	1083	oszeupotok	asz	ú	ú	patak			317	100	53	11	11	11
Azyuzartus	fl	1317	Szina	1148	aszjuszartus	asz	ú	ú	szarto	s		317	100	53	23	11	11
Ozyuvelgy	vall	1318	Szem	1139	oszujuvelgy	asz	ú	ú	völg			317	100	53	11	11	32
Boskypotok		1330	Gard	1085	boskypotok	bask	i		patak			334	100	23	11	11	11
Egruspotoka	fl	1249	Boles	1069	egrüspotoka	egre	s	s	patak	a		321	100	52	11	44	11
Gurthanuskuta	fon	1321	Újfalu	1153	gyurtyánuskuta		gyertyáno	s	kut	a		321	100	52	11	44	14
Haaspatokfew		1330	Gard	1085	haspatokfő	hárs patak			fő			331	100	22	11	11	14
Hasathkeu	lap	1330	Jászó	1100	hasatkő	hasad	t		kő			317	100	54	11	11	31
Hygyshy	mo	1255	Jászó	1098	higyishygy	hegye	s	s	hegy			312	100	52	11	11	31
Hench molna	mol	1286	Jászó	1097	hencmolna	henc			malm	a		324	100	30	11	11	74
Holt Ida	fl	1317		1148	holtida	hol	t		ida			317	200	54	21	11	11
Ydaynoguth	via	1330		1093	idainogyút	ida	i		nagy út			334	100	23	12	11	76
Kethyhoukyzi	prat	1246/408	Fügdöd	1082	kéthjoukizi	két jó			köz	e		332	100	74	11	11	40
Kyraluta	str	1256		1124	királyuta	király			ut	a		324	100	14	11	11	76
Monyorosberek		1320	Ganna	1083	monyorosberek	mogyoró	s	s	berek			321	100	52	11	11	57
Nadaliusto	stag	1317	Szina	1148	nadályustó	nadályo	s		tó			322	100	52	11	11	12
Nogh Gyuruelde	vall	1326/400	Szántó	1142	naggyürvölgye	nagy gyür			völg	e		332	100	22	11	11	32
Nogutalia		1320	Gianna	1084	nogyutalja	nagy út			alj	a		332	100	22	11	11	40
Vluespotok	rivu	1270/272	Füzér	1083	ülyvespotok	ölyve	s	s	patak			322	100	52	11	11	11
Tuissespalag	rus	1317	Szina	1148	tüissespalag	tövis	s	s	parlag			321	100	52	11	11	11

állíthatók. Az adatbázis GYÖRFFY művének eddig megjelent három kötetéből minden nem településnévi helynévi adatot tartalmaz: összesen több mint öt és fél ezer névelőfordulást.

Ez az egyelőre csak számítógépen tárolt adatbázis a munka következő időszakában több irányban is kibővíthető lesz. Szempontrendszerébe mindenképpen be kell építeni a földrajzi nevek nyelvi fejlődésére vonatkozó, KISS LAJOS által legújabbán tárgyalt változástípusokat (NytudÉrt. 139. sz.). A korai ómagyar kori adatok különleges hang- és helyesírás-történeti jelentősége fontossá teszi ezeknek a szempontoknak az érvényesítését is. A nevek e kategóriák szerinti jellemzését a JAKAB LÁSZLÓ szerkesztette „Számítógépes nyelvtörténeti adattár” (eddig: 1–6. Debrecen, 1978–) eljárásának megfelelően végezhetjük el.

Az adatbázis nemcsak az elemzési szempontok tekintetében bővíthető, hanem nyelvi anyagában is: az eddigiekhez hasonló módon a településnévi adatokat is fel kell dolgoznunk. E feldolgozás az adatok tízezreinek értékelését jelenti, ami — úgy gondolom — néhány évi munkát ad kutatócsoportunk számára. Talán eközben az Árpád-kori történeti földrajz újabb kötete vagy kötetei is napvilágot láthatnak, s így a korai ómagyar kori helynévtörténeti adatbázisunk is egyre nagyobb részét fedheti le az Árpád-kori Magyarországnak. Megfelelő anyagmennyiség feldolgozása után az adatbázis megjelentetését is fontosnak tartjuk, a „Számítógépes nyelvtörténeti adattár” mintájára, de úgy gondoljuk, hogy a kiadványhoz mellékelni kell valamilyen számítógépes információhordozót is, hogy a nagyon egyszerűen felhasználható adatbáziskezelők segítségével bárki közvetlenül a számítógépes anyagot is használhassa.

5. A korai ómagyar kor helynévtörténeti emlékeit azonban ki kell adni a hagyományos adattárak és szótárak formájában is. Ezt nem csak azért tartjuk fontosnak, mert a számítástechnika indokolt és szorgalmazandó előretörése nem kell, hogy háttérbe szorítsa a hagyományos módon való közzétételt, hanem azért is lényegesnek gondoljuk, mert az adattárak és a szótárak az adatok feldolgozottságának más, magasabb szintjét képviselik, mint az adatbázisok.

Ezért az adatbázis építésével párhuzamosan arra vállalkoztunk, hogy a fent említett öt és fél ezer nevet névtárrá szerkesztve közreadjuk. A helynévtörténeti adattárat nem egyszerűen GYÖRFFY hiányzó mutatója pótlásának szánjuk, hanem olyan szócikk-es elrendezésű névtárnak, amely minden, az adott névvel kapcsolatos szétszórt információt együtt tartalmaz. Az adattár elsősorban nyelvtörténeti felhasználásra készül, ezért a nyelvtörténeti szótárak jellegének megfelelően fő rendezőelvnek az alakok szerinti tárgyalást tartjuk, nem a helynévtárakban szokásos jelentés, azaz denotátumok szerinti elrendezést. A nyelvi értékelés azonban csak a címszavak megállapítására és helyenként az olvasatok közzétételére szorítkozik. (Az adattár felépítéséről részletesen szólunk a jelen kötetben közzétett mutatóanyagban: 187–94.) A munka első fázisaként GYÖRFFY nem település-

névi helynévanyagát megyénkénti elrendezésben tesszük közzé, s a kiadványhoz a 32 megye helynévadatainak betűrendes mutatóját is hozzákapcsoljuk. Reméljük, e közeljövőben megjelenő munka hasznos segítője lesz a korszak kutatóinak.

Röviden szólni szeretnék egy olyan elképzelésemről is, amely e névfeldolgozási folyamatnak a záróköve lehetne: időszerűnek tartom, hogy előkészítsük egy korai ómagyar kori helynévszótár munkálatainak megindítását. E műnek tartalmaznia kellene az adott korszak összes helynévi adatát: ily módon a majdan remélhetőleg elkészülő Árpád-kori személynévtárral együtt szótári formában rendelkezésünkre állna a korai ómagyar kor teljes szórványanyaga. A szótár elrendezésében is nyelvi szempontokat kell követni, azaz a névalakok morfológiai azonossága, eltérése mellett a denotatív jelentés egyezését, különbözőségét kell szerkesztő elvé tenni. A szótár nem szorítkozhat csupán adatközlésre, hanem nyelvtörténeti, etimológiai szótáraink mintájára nyelvi, névtani elemzésre is vállalkoznia kell. A névcikkekhez szakirodalmi jegyzéket is célszerű kapcsolni, a részletesebb tájékozódás megkönnyítésére.

Úgy vélem, e nagyszabású munka megindításának adva vannak a feltételei a magyar tudományosságban: elsősorban a magyar nyelvtörténetírásnak a korábban említett szintézisei megszületése következtében. Elvégzése azonban évtizedes munkát jelenthet.

HOFFMANN ISTVÁN